

NAZAR ESHONQUL HIKOYALARIDA INSON RUHIYATI TASVIRI (“ SHAMOLNI TUTIB BO’LMAYDI” HIKOYASI ASOSIDA)

Istamova Muhayyo

Navoiy davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Jumayev Zafar Hamdamovich

Navoiy davlat pedagogika instituti o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: Tersotaliklar, Bayna momo, Munaqqid, Hikoya, Lirik qahramon, poetika, Yozuvchi.

Annotatsiya

Ijodkor uchun eng avvalo muhim fazilatlardan biri samimiyatdir. U bor joyda to'qima gaplar, aldamchi kayfiyatlar bo'lmaydi. Ijod keng bir maydon, har kim qo'ldan kelganicha chin yurakdan yozgani kabi. Nazar Eshonqulning o'zbek hikoyachiligidagi mashaqqatli ijodi, yosh avlod uchun ham samarali foydasi-yu, nasrdagi faoliyati bugungi kundagi mohiyati va mulohazalari taqdim etilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Ma'lumki, inson ruhiyati ko'p qirrali bo'lib, odamlarning tashqi qiyofalari, o'xshamaganligi singari ularning ichki kechinmalari ham turlicha bo'ladi. Har qanday inson tafakkurida yaxshilik ham, yomonlik qarishiq holda birdek mavjud. Faqat bu ikki xususiyatning qaysi biri hayot davomida qay yusinda ko'proq rivojlanishi ijtimoiy muhitga bevosita bog'liq hodisadir. N.Eshonqulning hikoyalarida go'yoki mana shu jihatlar ifodalanayotgandek.

Nazar Eshonqulning «Shamolni tutib bo'lmaydi», hikoyasida ma'naviy-axloqiy masalalar yetakchilik qiladi. «Shamolni tutib bo'lmaydi» hikoyasida ushbu o'zak asosining nozik bir qirrasini inson sha'ni, Xotira qadri masalasiga asosiy e'tibor qaratilgan. Inson xotirasi, sha'ni va qadri-bu bebaho ma'naviy qadriyat. Uni behurmat qilish, oyoq ostida tepkilash, qora tuproqqa qarishdek yomonlik eng ayanchli jirkanch axloqsizlikdir. Nazar Eshonqul hikoyasida inson xotirasi-sha'ni masalasi asosida inson ichki kechinmalaridagi konflikt aks etgan, ya'ni komil odamiylik va yuz tuban ma'naviy tubanlik, axloqsizlik o'rtasidagi kurash jarayonida namoyon bo'lgan.

«Bayna momo ellik yilga yaqin yolg'izlik davrini ayvondagi ustunlarga suyanib o'tkazdi. U eri va o'g'lining judolik azobi qiynagan paytlar shu ustunlarni quchganча yig'lardi»¹.

Eri Rayim polvon bilan endigina mo'ylovi sabza urgan o'g'lini Zamon otboqar otib o'ldiradi. XX asrning 30-yillari sotsiologik jamiyat etagini tutib ketgan Zamon otboqar o'ziga to'q mol-mulk egasi bo'lgan, o'z yurti va tuprog'ini bosqinchilar zug'umidan himoya qilishga otlangan Rayim polvon

¹ Eshonqul N. Shamolni tutib bo'lmaydi // O'zbekiston adabiyoti va san'ati.- 1996.-26 iyul. (Qolgan misollar ham shu manbadan olinadi).

o'limidan keyin qo'radagi podasi-yu otlarini haydab ketadi. «Zamon otboqar otlarni quvib ketarkan, bir yo'la otasi bilan uning qasosini olishi mumkin bo'lgan o'g'lini ham otib tashlaganidan xursand edi-u shu ketishi bilan qishloqning ko'p narsasini haydab ketdi-endi qishloq birdan minorasi qulagan shahardek g'arib va notavon ko'rinardi. O'n besh yillar so'ng Zamon otboqar qishloqqa qaytib kelganda qishloqdan fayz ketib, odamlar yana ham ojiz va hurkak bo'lib qolgandilar» (o'sha manba, 3-bet).

Adib Bayna momo ichki dunyosini, xususan, uydan hovliga chiqqan mahali devor ortida pisib turib erini otib o'ldirgan, o'g'lining yosh umrini juvonmarg qilgan Zamon otboqarga nisbatan qahr-nafratini, ko'nglida kechayotgan tuyg'ular junbushining suratlarini chizadi. Bayna momo qarib qolgan bo'lsa-da, ko'zlari qahrli, nafrat to'la yonadi. Adib hayotiy jihatlar, tafsilotlar zimmasiga katta ma'nolar yuklaydi. Qahramon ruhiyatidagi to'liqlar shiddatini ko'rsatish bilan barobar yuksak ma'naviy-axloqiy jihatlarini ham asoslashga erishadi. Zulm-zo'ravonlik asosiga qurilgan jamiyat odamlarni bir-biriga mehirsiz, oqibatsiz qilib qo'yadi. Zug'um odamlarni hurkak, hadik-havotirli bo'lishga majbur etadi. Oddiy cho'pni ko'rsa ham egilib salom beradigan, o'z qadri-izzatini yo'qotgan qo'rqqoq, hurkovich kimsalarga aylantirib qo'yadi.

Bu yerda zulm-istibdodga asoslangan jamiyatning axloqsizligini hayotiy voqelik fonida shaxs taqdiri bilan bog'liqlikda aks ettirish psixologik tahlilning ijtimoiy ma'no salmog'ini belgilayotir. Aytish mumkinki, hikoyadagi ma'naviy-axloqiy masala sho'ro davri axloqi, zamon axloqi darajasida ifodalanayotir. Insonni tirikligida e'zoz-ikrom eta olmagan odamlar o'lgandan keyin ham xotirasini qadrlashga ojiz. Zulm va zug'um qishloq odamlarini shunaqa notavon ko'rguliklarga giriftor etgan. O'z sha'ni-hurmatini bilmagan kimsa o'zgalarning xotirasini ham hurmatlashga ojiz va noloyiqdir. Bu insoniyat uchun juda katta fojia hisoblanadi.

Hayot materialining yangicha badiiy-talqini undan yangicha ma'nolar uqishimizga ko'mak beradi. Xususan, Bayna momoning eri va o'g'li xotirasiga bo'lgan adoqsiz e'zoz-hurmati, tabiatidagi ulug'vorlik, beqiyos ruhiy go'zallikning bir ko'inishi sifatida gavdalanadi. Ana shu holat aksar qishloqdoshlari tabiatidagi qo'rqqoqlikni, ruhiy ojizlikni qoralash asnolarida dalillanadi. Bayna momo shaxsiyatidagi ma'naviy ko'rkamlik, xotira hurmati qishloqdoshlarining fe'l-faoliyatidagi qusurlar, illatlar fonida yanada ulug'vorlik kasb etadi. Xususan, «Qishloqda askarlardan hech kim ko'rinmas, odamlar go'yo suvga cho'kkanday g'oyib bo'lgan, faqat derazalarga tortilgan qora pardalar bu mudhish jaholatga loqayd va befarq boqib turardi. Bayna momo tersotaliklarni kechira olmadi. Ko'kragi ilmatshik bo'lgan o'g'liga qarata Zamon otboqar yana bir necha bor o'q uzarkan, u madad izlab qora pardalarga bir-bir ko'z tikdi. Biroq u yerdan sovuq sukutdan boshqa hech narsa ko'rinmas, zulmatga cho'kkan tuynuklar bu misli ko'rinmagan qotillikni jimgina tomosha qilib turardi» (o'sha manba, 3-bet).

Tasvirdagi har bir detal, holat va manzaralarning o'z ma'nosi bor. Shu boisdan ham adib biron-bir jihatni yaratishda tafsilotga berilgan, deya da'vo qilolmaysiz. Aksincha, detallar va holatlar hayotiy kechinmalardan, mushohadalardan sizib chiqayotir. Bu borada muallif tanlagan o'ziga xolis tasvir o'quvchiga ham fikrlash uchun keng imkoniyatlar tug'diradi. Tasvirlanayotgan hayot-voqelik lavhalaridan o'ziga ibrat bo'ladigan saboq oladi va xulosalar chiqaradi.

Adib Bayna momo tuyg'u-kechinmalarining suratini chizib, qalbini ochib qo'ya qolmaydi. Eng muhimi, tuyg'ular tarhi, kechinmalar hayoti to'g'risida mushohadalar yuritadi va bizni ham ana shu o'y-fikrlarga sherik qiladi. Bayna momo qismati umrining ma'nosi, tiriklikning mohiyati, oniylik va abadiylik haqida o'yga toldiradi. Biz boqiylik haqida, o'tkinchi damlardan qoladigan tiniq va yorug' xotiralar to'g'risida, manguilikni da'vo qiluvchi mazmunli lahzalari xususida ko'p bor mulohazalar yuritimiz. Boqiylik-bu insonning muayyan maqsadlar, ko'ngil nolalari asosiga qurilgan mazmunli umridir, deging keladi. Shu ma'noda Nazar Eshonqul hikoyasida odamlarning hayotdagi, jamiyatdagi o'rni, tirikligining mohiyati xususidagi yaxlit va bus-butun tasavvur-tushunchalar adibning shaxs konsepsiyasi va umuminsoniylikka xos bo'lgan badiiy tafakkur tabiatini hamda ijodiy individualligini belgilab berayotir.

Ushbu hikoya xususida mulohaza yuritar ekan, adabiyotshunos U.Normatov asar mohiyatini anglagan holda shunday yozadi: «Yozuvchi asar qahramoni Bayna momoning uzoq davom etgan fojeiy, motamsaro, ayni paytda mardona hayot yo'lini o'ziga xos yo'sin-ohangda hikoya qiladi... Momo qismati bilan bog'liq xarakterli voqealar, chunonchi u bilan qishloq ahli, olomon orasidagi ziddiyat bir-ikki detallar, shtrixlar ixcham lavhalar orqali eslatiladi, hatto hikoyadagi eng jiddiy to'qnashuv-olishuv-momoning eri va o'g'li qotili Zamon otboqardan qasos olishi, uni chavaqlab, qonli barmoqlaridan judo etish voqeasi sahna ortida yuz beradi; bu mudhish voqeani muallif imo-ishoralarda detallar orqali ayon etadi»²¹.

N.Eshonqulni shaxs tabiatidagi konflikt ko'proq qiziqtiradi. Xususan, Bayna momo sho'ro voqeligi bilan bog'liq ravishda qishloq hayotiga kirib kelgan yangiliklarni, o'zgarishlarni ko'zi ko'rib tursa ham, qalban qabul qilmaydi. Ular momo ruhiyatiga singishmaydi. Sababi, ana shu sho'ro tuzumi uning yorug' umrini qorong'u go'ristonga aylantirgan. U jisman tirik bo'lsa-da, shahid ketgan eri Rayim polvon va o'g'li bilan ruhan hamnafas. Ularning sha'ni va qadri, yorug' xotirasi Bayna momoni oyoqda tutib turibdi. U tirik bo'lsa-da, ruhan o'liklar bilan birga yashaydi. Shu boisdan ham uni bu yorug' olamdagi hech narsa qiziqtirmaydi. Uning ko'ngliga tugib qo'ygan qishloqdoshlaridan hech kimning yetti uxlab tushiga kirmagan xufiya niyati bor. Bu eri bilan o'g'lining bevaqt zavol topgan umri uchun Zamon otboqardan o'ch olishdir. Axir qishlog'ida nohaqlikka, zo'ravonlikka, adolatsizlikka qarshi kurasha oladigan erkak zoti topilmasa, u ayol boshi bilan haqiqatni tiklashga majbur.

Bayna momo ruhiyatidagi qarama-qarshilik tiriklik bilan o'lim oralig'idagi umr manzarasini chizish, kayfiyat kechinmalari ranglarini ko'rsatish hikoyada ustuvor mazmun tashkil etadi. Har bir detal, har bir holat ana shu ruhiy kechinmalar shaklida kechayotgan azobli damlar holatini tasvirlashga qaratilgan. «Yillar bilan birga hamma narsa o'zgarar, faqat Bayna momogina uni sezmas, go'yo uning uchun vaqt o'sha holicha qotib qolgandek, uni o'sha ellik yil oldingi eri va o'g'lining o'ligini bolshovoy askarlar tepkilab ko'mishgan ustun oldidan topish mumkin edi» (o'sha manba, 3-bet).

«Shamolni tutib bo'lmaydi» hikoyasida ko'ringanidek, insonni o'rganish va ruhan kashf etish borasidagi tajriba ham e'tiborli. Adib Bayna momo ruhiy holatlarining psixologiyasini yaratar ekan, bu borada uning fikrlarini hamda ko'nglidan kechgan o'ylarning suratlarini chizish alohida ajralib turadi. Adibning mahorati shundaki, tabiat ranglari momo turmushidagi, qalbidagi yashirin jihatlar ma'nosini aks ettirishi hisobiga o'zining kechinmalariga azaliylik, doimiylilik ato etayapti. Momoning real voqelikdan orttirgan g'amnok, o'ksik tuyg'ulari o'zining fikrga yo'g'rilgan kechinmalari bilan tabiatdagi o'tkinchi asnolarga azaliylik bag'ishlayapti.

«Bayna momo har kecha ko'z yoshlari bilan to'lgan qayiqda yillar qoyalari orasida qolib ketgan eri bilan o'g'lining ilma-teshik bo'lgan murdasi va Zamon otboqarning muzaffar qamchisi yotgan qonli halqob bilan to'lgan ayvonga suzib borar, ertalablari ho'l bo'lib ketgan yostig'ini xuddi qadim ajdodlarining unut bo'lgan yaloviday uyining oldidagi oradan yillar o'tgach, uyini buzayotganlar qo'porib tashlashga kuchlari yetmagach, kovlab olishga majbur bo'lgan baland tolga osib oftobda quritardi. Qish paytlari g'amlab qo'ygan o'tini yetmagan kunlari u ko'rpaga oyog'ini tiqqancha xotirasiga isinib jon saqlardi», yoki «Bayna momo qishloqdoshlariga ko'z-ko'z qilmoqchiday va bu uyning erkagi va oriyati o'lmagan deya ta'kidlayotganday eri va o'g'lining polvonlik yaktaklarini har oyning oxirida shusiz ham hammaning ko'ziga tashlanib turadigan uyining shappotchayiga osib qo'yardi: yaktaklar ham bora-bora nafrat to'la changalga dosh berolmadi: Zamon qassob o'limidan bir kun oldin yaktaklar torda uvada-uvada bo'lib osilib turar, ular endi kiyimdan ko'ra ko'proq qabrlar ustiga ilib qo'yadigan laxtakka o'xshab qolgandi» (o'sha manba, 3-bet).

O'z iroda kuchi va sabot-qat'iyati bilan tabiat holatlariga sirti sokin, botini serg'uluv tagdor va alamnok osoyishtalik ato etayapti. Bu musibatli yurakning adib kashf etayotgan holatlaridir.

¹Normatov U. Umidxash tamoyillar.-T.: Ma'naviyat, 2000.-B. 40.

Nazar Eshonqulning o'zi ushbu holatni quyidagicha izohlaydi: «To'g'ri-adabiyot xayolot dunyosi, quruvchi g'ishtdan uy quradi, yozuvchi xayoldan dunyo yaratadi. Dard, og'riq, musibat, iztirob, bilim ana shu xayolning mustahkam tirgaklari. Bularning birontasini sug'urib olsangiz, adabiyot ag'darilib tushadi. Iste'dod ham asli xayol bilan hayotni omuxtalashtirish, bir-biriga yaqinlashtirish va bu ikkisidan yangi dunyo yarata olish mahoratidir»³¹. Bayna momo uchun birgina hayot bor. Bu-xotira, ya'ni eri bilan o'g'lining yodi. Jamiyatdagi o'zgarishlar, tabiatdagi yangilanishlar Bayna momo turmushiga, umriga o'zgacha mazmun olib kirayotgani yo'q. Momo bolshovoylar jamiyatini qoidalarini rad etayapti, uni qabul qilayotgani yo'q.

N.Eshonqul hikoyalaridagi badiiy ifoda tarziga ko'ra undagi har bir jumla qahramon ruhiyatini, qilmish-qidirishlarini ayon etish barobarida yana yangi fikr tug'diradi. Qolaversa, adib asarlarida so'zlar aslo jaranglamaydi, yaltiramaydi, shovqin-suron ko'tarmaydi. Ular ma'yus, mahzun, dardchil va dilgir suhbatdosh, sifatida hosil bo'ladi. Ular hamisha odamni o'ylashga, o'zini tanishga, o'zligini anglashga va shu jarayonda o'zligini ayon etishga undaydi. Shu taxlit ajib va sirli tafakkur hayotiga olib kirib, ma'naviy-intellektual hayotidagi kechinmalar manzarasi bilan tanishtiradi. Ruhi, qalbi bor asar ana shunaqa joziba salohiyatga ega bo'ladi. U adib qalbidan andoza olganligi boisdan ham ijodkor ko'nglining qayta tiklangan adabiy-badiiy ko'zgusi bo'lib qoladi.

¹ Eshonqul N. Ijod qudrat, go'zallik, ilohiyotga daxldorlikdir // Milliy tiklanish. 1998. 19-may.